

Формування читацької компетентності молодших школярів: теорія і практика.

Г.Ф. Пономарьова, доктор педагогічних наук, професор, ректор
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

І.О. Степанець, кандидат педагогічних наук, професор, проректор з
наукової роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-
педагогічна академія» Харківської обласної ради

Досвід педагогічної роботи початкової школи в останні десятиріччя вказує на одну з актуальних психолого-педагогічних проблем – розвиток читацької компетентності молодших школярів. Важливість і практична значущість її вирішення зумовлюється тим, що саме рівень сформованості умінь і навичок самостійної роботи з книгою, ціннісного ставлення учнів до читання є передумовою й запорукою інтелектуального та духовного зростання кожного учня.

Завданням вчителя початкових класів у цьому контексті є не тільки навчання дітей правильно, свідомо й виразно читати, але й формувати в них соціально-психологічні й морально-етичні цінності у процесі читання, сприймання й розуміння художніх образів літературних творів.

Особливо ці завдання актуалізуються практикою становлення нової української школи (НУШ), у якій розвиток читацької компетентності, відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти, розглядається як процес оволодіння комунікативною мовною пізнавальною діяльністю, спрямованою на сприйняття, осмислення й відтворення прочитаного. Крім того, як ми вже зазначили, формування читацької компетентності в НУШ є потужним засобом особистісного саморозвитку і самореалізації дитини та її громадянсько-патріотичного становлення як свідомого українця [1].

Аналіз науково-педагогічної, психологічної та методичної літератури за останні роки засвідчує досить значну увагу до означеної проблеми, особливо в контексті пошуку принципово нових і ґрунтовних підходів до формування читацької діяльності, зокрема молодшого школяра: О. Савченко (формування ключових компетентностей в шкільній освіті); Н. Чепелева (технології розвитку читання); О. Шкловська, Т. Яценко (формування читацької компетентності школярів); В. Мартиненко (читацька компетентність молодших школярів); Т. Качак (компетентісний підхід до реалізації завдань та змісту літературної освіти молодших школярів); О. Ноздрова, І. Бартенева (шляхи формування читацької компетентності учнів у системі підготовки майбутніх учителів початкових класів).

Вітчизняні науковці літературно-творчу діяльність як специфічний вид художньо-творчої діяльності молодших школярів досліджували в поєднанні наук педагогіки і психології та в контексті взаємодії(співпраці) вчителя й учня: А. Богуш, О. Вашуленко, Л. Виготський, Н. Герасимчук, Г. Костюк, С. Крамаренко, О. Куцевол, В. Мартиненко, О. Фенцик.

Психологи активно досліджували мотиваційний аспект літературно-творчої діяльності школярів (О. Компаній, Е. Носенко, Н. Скрипченко, В. Моляко).

Аналіз результатів емпіричних досліджень науковців із проблеми індивідуальних та вікових особливостей формування читацької компетентності школярів виявив негативний вплив недостатньої мотивації літературно-творчої діяльності на творчий розвиток особистості, що значною мірою визначає ефективність процесу формування названої компетентності.

Особливо важливим у педагогічній роботі щодо вирішення означеної проблеми, на думку О. Ноздрової та І. Бартеневої, є створення комфортних умов як для навчання, так і власне для читання, атмосфери взаємопідтримки, доброзичливості, зацікавленості в позитивному результаті. Інтерактивна робота з молодшими школярами як у школі, так і вдома в цьому сенсі значною мірою інтенсифікує процес формування читацької компетентності,

зокрема розвиток комунікативних умінь і навичок, емоційної сфери стосовно ставлення до читання, міжособистісних відносин, соціалізації дитини.

На наше переконання, активна взаємодія вчителя й учня щодо формування читацької компетентності, має бути системною, починаючи з першого дня навчання. Така система роботи має передбачити забезпечення:

1. Організаційного аспекту педагогічної роботи.

На етапі підготовки дітей до школи та особливо в перший рік навчання важливо в контакт з батьками шляхом бесід, анкетування, спостереження отримати інформацію про рівень читацької компетентності учнів, їхню залученість до читання, читацькі інтереси тощо, що дає можливість чіткіше й конкретніше спланувати та змістовно наповнити навчальну й виховну роботу.

2. Мотиваційного аспекту.

Учителю необхідно з'ясувати, чи читають діти; чи подобаються їм книги; що приваблює дітей у читанні книги; які книги люблять читати тощо.

Головне тут пам'ятати, що часто читання в перші дні шкільного життя учня стає для нього важкою, нецікавою справою, що викликає лише втому. Василь Сухомлинський пов'язував це з тим, що читання часто перетворюється на суто книжну справу, яка в період навчання грамоти відбирає в дитини віру у свої сили, якщо вчитель своїм пріоритетом вбачає лише правильність і швидкість читання. Про це ми читаємо в його книзі «Серце віддаю дітям» [6]. «Життя у світі книг – це зовсім не те, що старанне, наполегливе учіння» – пише Василь Олександрович у книзі «Про виховання», акцентуючи нашу увагу на тому, що читання приносить радість і буде інтелектуально значущим лише за умови особистої мотивованості, зацікавленості.

3. Діяльнісно-методичний аспект.

Починаючи з першого класу вчитель має свідомо враховувати рівень читацької компетентності та індивідуальні особливості учнів, працювати над технікою читання, оскільки, як зазначають науковці й педагоги-

практики, зокрема вчитель початкових класів Первомайського ліцею №7 Марина Глагольєва, не володіючи технікою читання, дитина втрачає до нього інтерес, погано розуміє і засвоює текст, швидко стомлюється [2].

Зазначимо, що вітчизняні педагоги, зокрема на теренах Харківщини, накопичили значний арсенал інноваційних форм і методів роботи з формування читацької компетентності, зокрема акумульованого в Харківській академії неперервної освіти. Наше завдання сьогодні і в підготовці фахівців для початкової ланки освіти, і в практиці педагогічної роботи його системно, цілеспрямовано й свідомо використовувати.

Науково-педагогічні працівники Харківської гуманітарно-педагогічної академії в освітньому процесі звертають увагу майбутніх педагогів на формування швидкісного читання, його види; розширення кута зору школярів при читанні за допомогою різноманітних пірамід, квадрата Шульте, читання слів за таблицями зі з'єднанням складів тощо. Навчаємо використовувати мультимедійні засоби, зокрема медіатексти (аудіозаписи текстів). Їх можна знайти на YouTube-каналі (# Книгищоговорять Вір в Україну, за допомогою сервісу Word Art. com.).

Зацікавлювати учнів читанням літературних творів вчимо за допомогою буктрейлерів, роликів, що візуалізують книгу через яскраві (виразні, зрозумілі, цікаві образи).

Розвиток критичного мислення в роботі над текстами творів є одним із головних завдань учителя – практика у процесі читання, одна з ключових методичних установок у підготовці вчителів початкової школи в академії.

4. Рефлексивно-контрольний аспект.

Реалізуючи завдання формування читацької компетентності в цьому аспекті педагогічної діяльності, вважаємо за необхідне наголосити на значущості відчуття кожним учнем свого інтелектуального й особистісного зростання, переконатись у якому учневі має допомагати вчитель як на уроках, так і в позакласній роботі. Тут, як переконує нас

вивчення наукових джерел і досвіду, ключовим засобом є не оцінка, а створення ситуацій порівняння учнем себе сьогоденного з собою ж вчорашнім, зокрема за такими показниками, як і нові знання і вміння; набуті навички; нові, раніше не пізнавані відчуття, емоції; додаткові можливості і здатності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, результати опитування учителів початкових класів м. Харкова та викладачів-методистів нашої академії засвідчує той факт, що причинами зниження рівня читацької культури учнів, елементом якої є читацька компетентність, в останні 5–10 років, є:

- значне зростання впливу мас-медійної культури (71,6%);
- захопленість молоді Інтернетом та комп'ютерними технологіями (69,4%);
- перевантаженість освітніх програм шкіл, що породжує втомлюваність від навчання і призводить до браку часу для читання;
- зниження читацького інтересу, зокрема – через неадаптивованість програмних переліків художньої літератури для читання до інтересів і потреб молоді (50,1%);
- недосконалість (застарілість, низька ефективність) методики формування читацької компетентності школярів у педагогічній роботі школи і сім'ї (44,2%);
- фактична відсутність системи роботи зі школярами щодо формування й розвитку їхньої читацької культури на різних етапах життя й навчання (43,9%).

Розглядаючи читацьку компетентність молодшого школяра як володіння комплексом читацьких знань, умінь і навичок, що дають змогу учневі свідомо здійснювати пошук книг і цілеспрямовано опрацьовувати інформацію, яку вони містять, для вирішення пізнавальних завдань, розуміти прочитане, бути обізнаним у жанровому різноманітті книг, доступних для цього віку, та формулювати власні судження й висновки, ми все ж акцентуємо увагу на її особистісній складовій. Пропоноване визначення

читацької компетентності характеризує, на наш погляд, лише перший рівень її формування стосовно повного віку дітей. У цілому ж читацька компетентність – це здатність до застосування (використання) комплексу специфічних, особистісно обумовлених когнітивних та естетико-комунікативних компетенцій у процесі освітньо-літературної комунікації.

Саме тому ми вважаємо, що інколи учні навіть із високим загальним та інтелектуальним рівнем розвитку демонструють недостатній рівень читацької компетентності.

Цікавим, на наш погляд, є питання бар'єрів, що гальмують розвиток читацької компетентності, зокрема молодших школярів.

Узагальнення наукової та методичної літератури, досвіду і результатів проведених опитувань різних суб'єктів освітнього процесу в ЗЗСО дозволили нам виявити найбільш значущі з них [1–7]:

Педагогічні:

1. Низький рівень підготовки до школи з читання.
2. Відсутність уваги до питання зацікавлення дітей читанням з боку батьків.
3. Недостатньо кваліфіковане керівництво процесом розвитку читацької компетентності з боку вчителів.
4. Відсутність комплексного підходу до вдосконалення й розвитку якостей читання.
5. Зниження інтересу до книги і, відповідно, читання.
6. Молодшим школярам важко організувати свою мовленнєву поведінку (спілкування, надмірність рухів і жестів, невміння висловлювати свої думки і почуття, логічно будувати розповідь, здійснювати самоконтроль).

Психологічні:

1. Зменшення обсягу слухової пам'яті через раннє залучення до електронного інформаційного простору.

2. Перевантаження зосередженості на собі, своїх бажаннях, агресивність до всього, що цьому заважає.
3. Низький рівень аналітико-систематичного мислення, спричинений, зокрема так званим кліповим мисленням, коли дитині складно вибудувати зв'язний текст, особливо стосовно великого за обсягом тексту.
4. Схильність до багатозадачності, що заважає зосередитись на чомусь одному.

Інші:

1. Відсутність матеріально-технічних передумов для читання (наявність книг, у тому числі електронних).
2. Відсутність сімейних традицій, ритуалів тощо, що стосуються читання, наприклад, читання дітям на ніч.
3. Дефіцит часу на читання.

Оцінка фактичної ситуації з формування читацької компетентності молодших школярів зумовлює необхідність комплексного й системного вирішення таких завдань:

1. Перегляд навчальних програм із читання та української мови в частині вдосконалення переліку дитячої літератури, зокрема щодо її жанрової, авторської та тематичної різноманітності.
2. Удосконалення системи формування читацької культури школярів шляхом більш активного включення таких її складових, як позакласна, позашкільна робота; сім'я; стейкхолдери (літературні та громадські спілки й організації, видавництва тощо).
3. Підвищення рівня технологічної досконалості формування в учнів якісного (повноцінного, правильного) читання.
4. Формування індивідуально-особистісного вміння сприймати й розуміти літературні (навчальні) тексти творів різних видів і жанрів.
5. Формувати в дітей (починаючи з дошкільного віку) адекватні суспільній моралі й загальнолюдським життєвим пріоритетам

соціокультурні, морально-етичні, художньо-естетичні цінності з використанням літературних образів.

6. Активізувати включення учнів у творчу, зокрема літературно-мистецьку, діяльність за допомогою різноманітних методів і прийомів навчальної та виховної роботи.
7. Розвивати в учнів образність та виразність мовлення засобами, що передбачають широкий діапазон педагогічної роботи від тренувальних вправ до літературної творчості (створення та авторська презентація розповіді, опису, характеристики, оповідання тощо).
8. Оволодіння учнями вміннями самостійної роботи з навчальною, довідковою, художньою літературою (пошук, опрацювання, узагальнення інформації, оформлення думок, висновків тощо за результатами пошуку).
9. Формування потреби у читанні, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до книги, інформації, особистостей поетів і прозаїків тощо.

Література

1. Державний стандарт початкової освіти. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf>.
2. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://vsimosvita.com/majster-klas-innovacijni-formy-ta-metody-roboty-vchytelya-nad-formuvannyam-chytaczkoji-kompetentnosti-molodshyh-shkolyariv/>.
3. Мартиненко В. О. Структура і зміст читацької компетентності мол.-шк.: зб. наук. праць. Педагогічна освіта: теорія і практика. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. XV. С. 145–151.
4. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства: монографія. Київ: Імекс – ЛТД, 2014. 228 с.

5. Савченко О. Методика роботи з ілюстративним матеріалом на уроках читання. Початкова освіта. 2016. № 8. С. 10–15.
6. Сухомлинський В. О. «Серце віддаю дітям». К., Рад. шк., 1988. 272 с. С.73.
7. Яценко Т. О. Формувати компетентнісного читача української мови та літератури в школі. 2008. № 6. С.25–28.